
Η ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΚΑΛΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΕΝΟΛΙΔΗΣ

α. Η μορφή της καλαισθητικής κρίσεως

Για να διακρίνουμε αν κάτι είναι ωραίο ή όχι, δεν αναφέρουμε την παράσταση διαμέσου της διανοίας προς το αντικείμενο, αποβλέποντας στη γνώση του, αλλά διαμέσου της φαντασίας (σε συνδυασμό, ίσως, με τη διάνοια) προς το υποκείμενο και το συναίσθημα της αρέσκειας ή της απαρέσκειάς του. Συνεπώς, η καλαισθητική κρίση δεν συνιστά γνωστική κρίση (*Erkenntnisurteil*) και δεν είναι, κατ' ακολουθίαν, λογική, αλλά αισθητική. Αισθητικό δε καλείται αυτό του οποίου το καθοριστικό αίτιο δεν μπορεί παρά να είναι υποκειμενικό».¹

Σύμφωνα με τον Kant, η γνώση συνειδητοποιεί τον εαυτόν της με δύο τρόπους: πρώτον, ως εποπτειακή μορφή, και δεύτερον, ως κρίση. Η εποπτεία είναι η παράσταση του αντικειμένου, η οποία εκλαμβάνει το αντικείμενο ως δεδομένο. Σε όλες τις εποπτειακές παραστάσεις των αντικειμένων, τα αντικείμενα συνάπτονται προς άλλα μέσα σε μια δεκτική μορφή, η οποία προκύπτει, δίχως την επέμβαση της διανοίας, από την καθαρή παράσταση του χώρου και του χρόνου, η οποία είναι ο εποπτειακός προσδιορισμός της μορφής όλων των παραστάσεων της εκτάσεως (*Extension*) και της εντάσεως (*Intension*). Η μορφή αυτή, ως η εποπτειακή αυτοσυγκρότηση κάθε εξωτερικής και κάθε εσωτερικής εποπτείας, συνιστά την μορφή της εποπτείας (*Anschauungsform*).² Αντιθέτως, η κρίση είναι η γνώση, που επιτελείται

1. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, Β 3,4, Α3,4.

2. Η μορφή της εποπτείας (*Form der Anschauung*) είναι πιο αρχέγονη από τη μορφολογική επο-

διαμέσου των εννοιών της διανοίας – η διανοητική γνώση σε αντιδιαστολή προς την εποπτεία. Ο Kant όμως προσδιόρισε την καλαισθητική κρίση ως μη λογική! Κι εδώ ερωτάται; Πώς είναι δυνατόν να νοηθεί μια κρίση μη λογική;

Κάθε κρίση περιέχει ύλη και λογική μορφή. Η ύλη της κρίσεως είναι οι παραστάσεις του υποκειμένου και του κατηγορήματος της κρίσεως. Αυτή η ύλη της κρίσεως περιέχει λ.χ. την παράσταση του γνωστικού αντικειμένου, το οποίο όμως υπάρχει μόνο στην εποπτεία. Το κατηγορήμα, πάλι, συνιστά μεν έννοια, ήτοι αφηρημένη παράσταση, ωστόσο μια παράσταση δανεισμένη από την εποπτεία, δεδομένου ότι προκύπτει διά της αφαιρέσεως των τυχαίων και ατομικών ιδιοτήτων της παραστάσεως του πράγματος, οι οποίες, όντως, ανήκουν στην εποπτεία. Το μόνο καθαρό ενέργημα που επέρχεται στην κρίση διαμέσου της διανοίας είναι η λογική μορφοποίηση της κρίσεως, εφόσον αυτή ερείδεται στην επιστροφή της διανοίας στον εαυτό της, ο οποίος είναι ανεξάρτητος από την εποπτεία. Η διάνοια εκδέχεται ως οικείες της αρχές μόνο τις έννοιες των λογικών μορφών της κρίσεως.

Η καλαισθητική κρίση συνιστά μια κατηγοριολογικώς προσδιορισμένη μορφή, που διαιρείται, όπως και η υπόλοιπη γνώση, στους ιδανικούς όρους της κατηγοριακής μορφής εν γένει – στην ποιότητα,³ την ποσότητα,⁴ την αναφορά⁵ και τον τρόπο.⁶ Έτσι, η καλαισθητική

πτεία (formale Anschauung). Η μορφή της εποπτείας είναι το θεμέλιο της συνειδητής, μορφολογικής εποπτείας του χώρου και του χρόνου. «Ο χώρος όταν παριστάνεται ως αντικείμενο (όπως πραγματικά τον χρειάζεται η Γεωμετρία) περιέχει περισσότερα απ' όσο μια φιλή μορφή εποπτείας, δηλ. περίληψη (Zusammenfassung) του πολλαπλού, που είναι δεδομένο κατά τη μορφή της αισθητικότητας, σε μια εποπτειακή παράσταση, έτσι ώστε η μορφή μεν της εποπτείας να παρέχει μόνο πολλαπλό, αλλά η μορφολογική εποπτεία ενότητα της παραστάσεως. Την ενότητα αυτή στην Αισθητική την είχα προσγράψει στην αισθητικότητα μόνο και μόνο για να παρατηρήσω ότι αυτή (η ενότητα) προηγείται από κάθε έννοια, μολονότι προϋποθέτει μια σύνθεση, η οποία δεν ανήκει μεν στις αισθήσεις, που ωστόσο μέσω αυτής γίνονται πρώτα δυνατές όλες οι έννοιες του χώρου και του χρόνου. Γιατί, αφού μέσω αυτής (της σύνθεσεως) (με το να καθορίζει ο νους την αισθητικότητα), ο χώρος και ο χρόνος ως εποπτείες γίνονται για πρώτη φορά δεδομένα, γι' αυτό ανήκει a priori η ενότητα αυτής της εποπτείας στο χώρο και στο χρόνο και όχι στην έννοια του νου», *Κριτ. τ. κ. λόγου*, B 161.

3. Qualität.

4. Quantität.

5. Relation.

6. Modalität.

κρίση αναφέρεται προς τη μορφή της κατηγοριακής νοήσεως εν γένει, η οποία αποτελεί τον αντικειμενικό πυρήνα της γνώσεως. Η καλαισθητική κρίση, που σχηματίζει η κριτική δύναμη, είναι η κρίση της διαστοχαστικής επιστροφής, η οποία δηλώνει όχι μόνο την αμοιβαία αναφορά των λειτουργιών του υποκειμένου και του κατηγορήματος, αλλά συγχρόνως και σύμπασα την αναφορά των λειτουργιών της κρίσεως προς την υποκειμενικότητα αυτής της ίδιας της κρίσεως. Η υποκειμενικότητα, από την οποία οι καλαισθητικές κρίσεις αρούνται την καθολικότητά τους, είναι η απόλυτη αρχή της ίδιας της κρίσεως – η απόλυτη διαμεσότητα του λόγου – και όχι κάποιος αλλότριος της κρίσεως όρος. Το ότι όμως η απόλυτη αρχή της κρίσεως συμπίπτει, κατά τον Kant, με τη μορφή της κρίσεως, αρκεί να δικαιολογήσει το γεγονός ότι εδώ υφίσταται και η βασικότερη διαφορά προς τις καθ' ύλην προσδιορισμένες λειτουργίες του υποκειμένου και του κατηγορήματος. Το άλλο της ύλης της κρίσεως, η μορφή δηλαδή της κρίσεως, συνιστά τη συνθήκη δυνατότητας της καθολικής εγκυρότητας (αντικειμενικότητας) της καλαισθητικής κρίσεως.⁷

Το βασικό ερώτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι το ακόλουθο: πώς είναι δυνατόν να νοηθεί ο αντικειμενικός πυρήνας, ήτοι η μορφή της κρίσεως, που στηρίζεται στην κριτική δύναμη, κι εν συνεχεία, εφόσον ήδη έχουμε επισημάνει, ότι η κριτική δύναμη συνιστά την καθεαυτό επιστρεπτική ικανότητα της γνώσεως, πως προσδιορίζουμε τη λογική μορφή στην επιστροφή της δυνάμεως αυτής στον εαυτό της; Στην κρίση λ.χ. «το πράγμα χ είναι ωραίο», η λογική μορφή δεν αναδεικνύεται ως η σύνθεση, που προέρχεται από έννοιες ανεξάρτητες της εμπειρίας, ούτε αναδεικνύεται ως η καθολικοποίηση, που προκύπτει από τη σύνθεση του πολλαπλού βάσει απριωρισμένων εννοιών. Η λογική μορφή της εν λόγω κρίσεως εκτείνεται στο ατομικά μοναδικό! Σημαίνει: το ατομικά μοναδικό είναι ωραίο. Η καλαισθητική κρίση είναι, επομένως, πάντοτε ενική. Η ενικότητα της καλαισθητικής κρίσεως είναι όμως συγχρόνως η φανέρωση του μονοειδούς της υποκειμενικότητας – της μορφής της. Η καλαισθητική κρίση δεν ανακαλύπτει κάποια φυσική νομοτέλεια στο πράγμα χ, αλλά συν-

7. Βλ. σχ. H.W. Cassirer, *A Commentary on Kant's Critique of Judgment*, Λονδίνο 1938, ανατ. 1970. Βλ. επίσης H. Cohen, *Kants Begründung der Ästhetik*, Βερολίνο 1889.

δηλώνει διαμέσου της ωραιότητας του ατομικά μοναδικού την αυτοσυνειδησία, ως την αναλογία του πράγματος και της γνώσεώς του. Το ζήτημα της απόλυτης μορφής, που θίξαμε προηγουμένως, το πλέον δυσεπίλυτο πρόβλημα της καλαισθητικής κρίσεως, δεν είναι άλλο από αυτό το ζήτημα της εμφάσεως του ατομικά μοναδικού στη γνωστική εαυτότητα, στην αυτοσυνειδησία.

Η υπερβατολογική μορφή της καλαισθητικής κρίσεως είναι η αναλογία η ίδια, η οποία ερμηνεύεται ως μια απόλυτη υποκειμενικότητα, ως μια αδιαφοροποίητη εαυτότητα της συνειδήσεως και του ατομικά μοναδικού (συμβολισμός). Ωστόσο μ' αυτό τον «αντικειμενικό» προσδιορισμό της υποκειμενικότητας συμπορεύεται, κατά τον Kant, και η διάθλαση της υποκειμενικότητας σ' ένα θυμικό τόνο του πνεύματος. Η θυμική διάθεση, ως η διάθλαση της καλαισθητικής κρίσεως στο θυμικό (Gemüt), που σχηματίζει την κρίση αυτή, προκύπτει, όπως ήδη έχουμε πει, από τη συμφωνία του αντικειμένου της παραστάσεως, το οποίο εμφανίζεται ως υποκείμενο της κρίσεως, προς τις γνωστικές δυνάμεις (φαντασία - διάνοια) που συμβάλλουν στη διαμόρφωσή του.⁸ Το αντικείμενο της παραστάσεως υπάγεται από τη διάνοια σε μια έννοια, από τη φαντασία όμως διατηρείται ως δεδομένο της αισθήσεως. Η συναγωγή της έννοιας και της εποπτείας σε μια ενιαία μορφή, την ωραία μορφή, η οποία απηχεί τη συμφωνία των γνωστικών δυνάμεων, που τη συνθέτουν, φανερώνει ακόμη μια κατάσταση του πνεύματος, που δεν έχει αποκρυσταλλωθεί σε αντικειμενικούς προσδιορισμούς.

8. Η φαντασία είναι η ικανότητα των εποπτειών a priori. Η διάνοια είναι η ικανότητα των εννοιών. Το συναίσθημα της ηδονής προϋποθέτει την ακούσια συμφωνία των ως άνω ικανοτήτων μεταξύ τους. «In dieser Vergleichung wird die Einbildungskraft (als Vermögen der Anschauungen a priori) zum Verstande (als Vermögen der Begriffe) durch eine gegebene Vorstellung unabsichtlich in Einstimmung versetzt. Dadurch wird ein Gefühl der Lust erweckt», *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, XLIV. Η συμφωνία των παραστασιακών ικανοτήτων στην πρόσληψη μιας δεδομένης μορφής προκαλεί μέσα μας το συναίσθημα της ηδονής. «Der Gegenstand heißt alsdann schön, und das Vermögen, durch eine Lust (folglich auch allgemeingültig) zu urteilen, der Geschmack». Το αντικείμενο καλείται τότε ωραίο, και η ικανότητα να εκτιμούμε (να διακρίνουμε) διαμέσου μιας τέτοιας ηδονής – συνεπώς με γενική εγκυρότητα – καλείται καλαισθησία - γούστο», *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, XLV. Βλ. σχ. H. Mörchen, «Die Einbildungskraft bei Kant», *Jahrbuch für Phänomenologie und phänomenologische Forschung* XI, Χάλε 1930. Βλ. επίσης I. Heidemann, *Der Begriff des Spieles*, Βερολίνο 1968.

Ο βασικότερος μορφολογικός προσδιορισμός της καλαισθητικής κρίσεως συνίσταται ακριβώς στην ψιλή ενοποίηση της πολλαπλότητας του κατ' αίσθησιν δεδομένου, η οποία προηγείται της εννοιολογικής του συνθέσεως. Η ενοποίηση αυτή συντελείται πριν αποκρυσταλλωθεί η μορφή του πράγματος ως μια ποιοτική έννοια, που αποβλέπει στην ύπαρξη του πράγματος. Η ωραία μορφή δεν έχει αφιχθεί ακόμη στην αδρανή έννοια της υπάρξεως του αντικειμενικού και του υποκειμενικού. Τα ίχνη των παραγωγικών δυνάμεων φαίνονται, ούτως ειπείν, πάνω της νωπά.

Η ωραιότητα είναι η καθαρή ομοίωση του αισθητού προς το νοητό. Η έλλειψη εννοιολογικού περιεχομένου από την αίσθηση, που δικαιώνεται ως νόημα, και από το νόημα, που δικαιώνεται ως αίσθηση, η έλλειψη δηλαδή αποβλεπτικού νοήματος από τη διαφορά ανάμεσα στο νόημα και την αίσθηση, είναι ο κόμβος όλων των προσδιορισμών της καντιανής αισθητικής και ο καθεαυτό προσδιορισμός της υπερβατολογικής μορφής της καλαισθητικής κρίσεως, από τον οποίο η κρίση αυτή αρύεται την καθολική της εγκυρότητα. Με άλλους λόγους, η ωραιότητα του πράγματος χ αποτελεί για να επανέλθουμε στο παράδειγμά μας, «κάτι», το οποίο βρίσκεται στο ίδιο το πράγμα ως η αναλογία της μορφής του. Η αναλογία αυτή υπάρχει πριν από τον εννοιολογικό προσδιορισμό του, ως ποιοτικής έννοιας, πριν δηλαδή από την ίδρυση της διαφοράς μεταξύ της αισθήσεως και της νοήσεως του πράγματος αυτού, και δηλώνει αυτό που βρίσκεται στο πράγμα ως ο πρό-λογος της έννοιάς του, ο οποίος ενέχει το αδιαφοροποίητο της λογικής ιδρύσεως της μορφής και της αντικειμενικής παρουσίας του πράγματος. Αυτός ο πρόλογος –η απόλυτη μορφή του πράγματος– είναι η ίδια η ωραιότητα. Η ωραιότητα είναι η απόλυτη εμμεσότητα της γνώσεως, που δεν ερείδεται σε έννοιες και διαστέλλει ακόμη τον εαυτό της από την εδραία έννοια του εαυτού της ή αποσκιρτά από τις έννοιες, όταν υπάγεται σ' αυτές. Ο πρόλογος αυτός είναι τώντι η απόλυτη εμμεσότητα του ένδον και του έξω – είναι η μεταδοτική της γνώσεως φύση (λόγος), που ομοιώνεται προς ό,τι εννοεί, και επιτελεί σε ό,τι εννοεί την παράδειξη του εαυτού της στον απόλυτο όρο της – στην αναλογική ετερότητά της. Η μεταδοτική φύση του λόγου, η απόλυτη μορφή της καλαισθητικής κρίσεως, είναι απαλλαγμένη από την εννοιολογική εξαντικειμενίκευση της έννοιάς της –είναι δημιουργία (μετάδοση εαυτού), που γίνεται δημιούργημα–

είναι αναλογία, που γίνεται αίσθηση – είναι η δηλωτική επιστροφή του λόγου στον έτερο εαυτό.

Οι απριοριστές αρχές της αισθητικής κριτικής δυνάμεως, που δραστηριοποιείται στην καλαισθητική κρίση, είναι οι αρχές της άπειρης προσομοιώσεως: Πρώτον, η ελεύθερη αρέσκεια,⁹ που εκφράζει η καλαισθητική κρίση ως αντίρρηση στην αποβλεπτικότητα της κρίσεως εν γένει. Δεύτερον, η ενική καθολικότητα¹⁰ της καλαισθητικής κρίσεως, ως κοινοποίηση της αδιαφοροποίητης αυτοσυνειδησίας. Τρίτον, η οικεία σκοπιμότητα¹¹ του ωραίου, ως η ελεύθερη δηλωτική επιστροφή της αυτοσυνειδησίας στον έτερο εαυτό. Τέταρτον, η παραδειγματική αναγκαιότητα¹² της καλαισθητικής κρίσεως, ως η πετυχημένη πραγμάτωση της αισθητικής (ψιλής υποκειμενικής) μεταφοράς του νοήματός της από τη μια υποκειμενικότητα στην άλλη υποκειμενικότητα.

Η κρίση ενέχει κατά τον Kant τρεις λογικούς όρους: 1. Την παράσταση του αντικειμένου εν γένει, το οποίο εκφέρεται ως το υποκείμενο της κρίσεως. 2. Μια έννοια, μια καθολική δηλαδή παράσταση του αντικειμένου. 3. Τη συναίρεση αυτών των δύο όρων στην ολότητα της γνώσεως. Ο πρώτος όρος καλείται υποκείμενο της κρίσεως, ο δεύτερος κατηγορημα της κρίσεως και ο τρίτος συνδετικό της κρίσεως. Ανεξάρτητα από την ύλη της κρίσεως, η λογική μορφή της κρίσεως μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί με τρεις τρόπους: Πρώτον, εν σχέσει προς τη λογική μορφή, το πλάτος του υποκειμένου. Δεύτερον, εν σχέσει προς τη λογική μορφή του κατηγορήματος – αν δηλαδή το κατηγορούμενο αποδίδεται στο υποκείμενο ή χωρίζεται απ' αυτό. Τρίτον, εν σχέσει προς τη λογική μορφή του συνδετικού, το οποίο προσδιορίζει τη σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο και το υποκείμενο – λογική ακολουθία, διάζευξη κ.λπ. Από την πρώτη θεώρηση συνάγεται η ποσότητα της κρίσεως, από τη δεύτερη η ποιότητα της κρίσεως και από την τρίτη η αναφορά της. Σ' αυτές τις τρεις απόψεις της κρίσεως προστίθεται κι εκείνη του τρόπου, η οποία δεν παράγεται από τις σχέσεις

9. Η ποιότητα της καλαισθητικής κρίσεως.

10. Η ποσότητα της καλαισθητικής κρίσεως.

11. Η αναφορά της καλαισθητικής κρίσεως.

12. Ο τρόπος της καλαισθητικής κρίσεως.

των παραστάσεων στην κρίση, αλλά από τη σχέση της ίδιας της κρίσεως προς την ολότητα της γνώσεως. Στο φως αυτής της οικειώσεως της κρίσεως προς τη γνώση της παρουσιάζεται ο τρόπος, ο οποίος αναφέρεται στο κύρος, την υποκειμενική βεβαιότητα, με την οποία η γνώση αποφαίνεται για τη σχέση υποκειμένου και κατηγορουμένου.

β. Η καλαισθητική κρίση κατά το ποιόν (η απώλεια της αποβλέψεως)

Το κατηγορημα της κρίσεως εν γένει είναι μια καθολική παράσταση, η οποία αποδίδεται σε πλήθος πραγμάτων ως γνώρισμά τους (κριτήριο). Το κεντρικό χαρακτηριστικό του υποκειμένου της κρίσεως είναι η αντικειμενικότητα της παραστάσεως, ενώ το κατηγορημα χαρακτηρίζεται από την καθολικότητα της παραστάσεως. Το κατηγορημα δεν έχει, ως εκ τούτου, άμεση, αλλά εννοιακή, αφηρημένη ύπαρξη. Η λογική μορφή του κατηγορήματος, ειλημμένον κατά το ποιόν, συνίσταται στο εξής, ότι δηλαδή αυτό μπορεί εν γένει να αποδίδεται στο υποκείμενο και να συναρθρώνει μ' αυτό μια κατηγορική απόφαση, μέσα στην οποία ενδέχεται να καταφάσκεται το ότι ένα εννοιακό γνώρισμα ανήκει στη ύπαρξη ενός αντικειμενικού πράγματος. Η λογική μορφή του κατηγορήματος συνίσταται, συνεπώς, στην κατηγορική απόδοση (Prädikation) ή στη μη απόδοση ενός εννοιακού γνώρισματος του πράγματος –το τι εστί το πράγμα– στην ίδια την ύπαρξη του πράγματος. Από εδώ συνάγονται και οι βασικότερες αναφορές της ποιότητας της κρίσεως, η κατάφαση και η άρνηση (απόφαση). Αμφότερες συνυφαίνονται ουσιωδώς προς το υπαρκτό του πράγματος και τη λογική του αναγωγή στην έννοια.

Το κατηγορημα είναι μια έννοια διαμέσου της οποίας γινώσκειται το πράγμα που αναπαριστάνεται στο υποκείμενο. Γνωρίζω όμως διαμέσου της εννοίας μόνο όταν υπάγω το πράγμα σ' αυτήν. Το διακριτικό χαρακτηριστικό της ποιότητας της κρίσεως είναι αυτή η υπαγωγή του υποκειμένου της κρίσεως στο κατηγορημα της κρίσεως. Η κρίση εδώ δεν συνίσταται, συνεπώς, στη συνταύτιση δύο παραστάσεων, αλλά στην υπαγωγή του υποκειμένου της στην έννοιά του, η οποία προσγράφει στο υποκείμενο –στο πράγμα– την εννοιακή του ύπαρξη – την ποιότητά του.

Η καλαισθητική κρίση ωστόσο δεν αποδίδει στο πράγμα ένα γενικό γνώρισμα στο οποίο αυτό υπάγεται, δεν γνωρίζει δηλαδή κάτι για το πράγμα που εκτιμά ως ωραίο. Ως εκ τούτου, το κατηγορήμα «ωραίο», που αποδίδει στο πράγμα δεν συνιστά καθολική έννοια. Τι λογής είναι τότε αυτό το κατηγορήμα της καλαισθητικής κρίσεως; Το κατηγορήμα της ωραιότητας είναι η έκφραση της υποκειμενικής εμπειρίας της ελευθερίας –της παιγνιακής συναναστροφής των γνωστικών δυνάμεων– και του συναισθήματος της ευαρέσκειας που αυτή παράγει. Αποδίδοντας το γνώρισμα της ωραιότητας στο πράγμα εκφράζουμε, κατά τον Kant, υποκειμενικά την τέρψη και την ευαρέσκεια που συναισθανόμαστε στην όψη του πράγματος. Πάραυτα, αποδίδουμε την ωραιότητα στο πράγμα ως οικείο του γνώρισμα, ως ποιότητα του πράγματος. Στην εν λόγω ποιότητα ενέχεται ο άμεσος συμβολισμός της υποκειμενικότητας από αυτό που αξιολογείται ως ωραίο. Ο συμβολισμός της υποκειμενικότητας από το κατηγορήμα της ωραιότητας ως εκληφθεί εδώ κατά την κύρια σημασία του όρου σύμβολο. Το σύμβολο είναι το δακτυλίδι που σπάζουν αυτοί που χωρίζουν, για να ενώσουν, όταν θα συναντηθούν πάλι, τα μέρη του και να αναγνωρίσουν στην ανασύνθεση του αντικειμένου αυτού την ολότητα της σχέσεώς τους, τη φιλία τους. Το ίδιο ισχύει και για την καλαισθητική κρίση. Η ωραιότητα συμβολίζει την οικείωση της γνώσεως προς τον εαυτόν της, καθώς εικονίζει, ως εμφανιζόμενη στην κρίση, την απόλυτη υποκειμενικότητα (αυτοσυνειδησία) της κρίσεως εν γένει. Στα κομμάτια της καλαισθητικής κρίσεως εικονίζεται το απολύτως έτερον της κρισιολογικής διαφοράς – η ψιλή υποκειμενικότητα, η οποία είναι αδιαχώριστα η συνείδηση και η ατομικά μοναδική ύπαρξη του πράγματος.

Αναγκαίος προσδιορισμός της ευαρέσκειας στο ωραίο είναι, κατά τον Kant, η ανιδιοτέλεια αυτής της ευαρέσκειας. Το αντικείμενο του ενδιαφέροντός μου¹³ (Interesse) είναι μια προσδιορισμένη ύπαρξη, την οποία επιθυμώ. Η καλαισθητική κρίση που εκφράζει την ευαρέσκεια δεν είναι όμως υπαρκτική κρίση (Existenzurteil), δεν αποδίδει δηλαδή την ωραιότητα στην ύπαρξη του πράγματος, αφού σχηματίζεται δίχως την έννοια του πράγματος. Όταν εκτιμώ ένα πράγμα ως ωραίο, δεν ενδιαφέρομαι, αφενός, για το αν αυτό υπάρχει και ως τι υπάρχει, αλλά αναφέρομαι μόνο στην αισθητική του μορφή. Αφετέρου, η άμεση εποπτεία της μορφής του ωραίου δεν προσδιορίζει, ως μια ύπαρξη που επιδρά στο πνεύμα μου, την υποκειμενική μου εκτί-

μηση. Όταν εκτιμώ κάτι ως ωραίο, «θέλω μόνο να γνωρίζω αν αυτή η ψιλή παράσταση του αντικειμένου εντός μου συνοδεύεται από ευαρέσκεια, δίχως καθόλου να μ' ενδιαφέρει η ύπαρξη του αντικειμένου αυτής της παραστάσεως».¹⁴

Η ευαρέσκεια στο ωραίο προσδιορίζεται ακριβέστερα, αν τη συγκρίνουμε με δύο άλλες περιπτώσεις ευαρέσκειας. Πολύ κοντά προς την ευαρέσκεια στο ωραίο βρίσκονται δύο ακόμη είδη ευαρέσκειας (Wohlgefallen), που εκφράζουν την αναφορά του αντικειμένου προς το υποκειμενικό συναίσθημα: το ηδύ (das Angenehme)¹⁵ και το αγαθόν (das Gute).¹⁶ Το ηδύ είναι ό,τι αρέσει στις αισθήσεις ως αντικείμενο απολαύσεως. Η απόλαυση συνιστά το εμπειρικό συναίσθημα της ευαρέσκειας, που δεν χαρίζει μόνο μια ψιλή επιδοκιμασία στο αντικείμενο, αλλά εκφράζει μια υποκειμενική ροπή προς αυτό. Το απολαυστικό διεγείρει, ως μια συγκεκριμένη ύπαρξη, την προς αυτό επιθυμία μου. Το συναίσθημα του ηδέως είναι δηλαδή το επιγένημα της ροπής προς το αντικείμενο – είναι η εκδοχή της πεπληρωμένης απολαύσεως του αντικειμένου, η οποία αποβλέπει, ως επιθυμία, πάντοτε στην ύπαρξή του. Το συναίσθημα του ηδέως ενεργοποιείται από το διαφέρον (Interesse) για το αντικείμενο. Το διαφέρον, η ιδιότητα καθορίζεται από τον Kant ως η «ευαρέσκεια, που αναφέρεται προς την παράσταση της υπάρξεως του αντικειμένου».¹⁷

Απεναντίας, η ευαρέσκεια στο ωραίο, που εκφράζει η καλαισθητική κρίση, είναι προσδιορισμός της απόλυτης μορφής. Δηλώνει μόνο την ψιλή υποκειμενικότητα της ηδονής (Lust), που ανακύπτει απ' τον καθαρό λογισμό αναφορικά με την ικανότητα του αντικειμένου να είναι εν γένει νοητό (συμβολισμός) και να είναι, έτσι, αρεστό – δίχως να μου είναι ωφέλιμο, δίχως δηλαδή να το σκέφτομαι υπό το πρίσμα της προθέσεώς μου, στην οποία κατευθύνεται το αντικείμενο. Αυτή ακριβώς η κατεύθυνση, ως προθετική πράξη, απουσιάζει από την ψιλή ευαρέσκεια στο ωραίο.

13. Βλ. σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, 5 κ.ε.

14. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A6 κ.ε., B7.

15. Βλ. σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A7 κ.ε., B8.

16. Βλ. σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A10, B10.

17. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A5, B5.

Το συναίσθημα του αγαθού, αν και διακρίνεται από το συναίσθημα του ηδέως, συνάδει πάραυτα προς αυτό ως προς την προθετικότητά του. Το αγαθόν είναι η έννοια στην οποία κατευθύνεται η πραγματικότητα. Το αγαθόν εισχωρεί στην πραγματικότητα ως ο προσδιορισμός της τελικότητάς της. Η πραγματικότητα προϋποτίθεται εν προκειμένω ως δεδομένη αλλότρια ύπαρξη, ως κάτι το αυθυπόστατο, μέσα στο οποίο εμφιλοχωρεί η ενότητα της έννοιάς του. Ωστόσο η έννοια εισχωρεί μόνο τμηματικά στην πραγματικότητά της, η οποία ανθίσταται και δεν την αποδέχεται ποτέ αμαχητί. Από τη διαφορά που προκύπτει ανάμεσα στην έννοια και το πραγματικό συνάγεται ο προσδιορισμός του δέοντος. Η έννοια οφείλει, έτσι, να πραγματωθεί, αλλά αυτό το «οφείλει» συνδηλώνει το ανεπίδεκτο – την αντίσταση που ασκεί το πραγματικό. Μέσα σ' αυτή την προοπτική, η έννοια μεταβάλλεται σε πρακτικό σκοπό, που εμφιλοχωρεί μεν στην πραγματικότητα και την κατευθύνει προς αυτό τον ίδιο, αλλά μόνο ως η βούληση, που κατευθύνει μια πράξη, η οποία αναστέλλεται διαρκώς από την πραγματικότητα.

Το αγαθόν είναι το εφετόν, ήτοι η ύπαρξη η οποία διεγείρει προς αυτήν την κίνηση της βουλήσεως. Ο όρος «εφετόν» σημαίνει: η πραγματικότητα προϋποτίθεται ως το ον, η έννοιά της ως αυτό που οφείλει να είναι, αλλά δεν είναι ακόμη – και η αλληλοπεριχώρησή τους μένει εις το αιτούμενο. Το εφετόν είναι το πράγμα το οποίο επιδιώκει ένας σκοπός, που εξαρτάται από μια βούληση, η οποία προϋποθέτει πάντοτε την ύπαρξη, την έννοια αυτού, προς το οποίο αποβλέπει. «Για να θεωρήσω κάτι ως το αγαθόν, πρέπει να γνωρίζω τι λογής πράγμα οφείλει να είναι το αντικείμενο αυτό, πρέπει δηλαδή να έχω σχηματίσει προηγουμένως την έννοιά του. Αυτό δεν συνιστά απαραίτητα προϋπόθεση της εκτιμήσεως του ωραίου».¹⁸

Η αρέσκεια στο ηδύ είναι η ροπή προς αυτό.

Η αρέσκεια στο αγαθόν είναι ο σεβασμός (Achtung). Το συναίσθημα του σεβασμού αποδίδει την εκτίμηση, που οφείλει να έχει η βούληση στο αίτιό της, δηλαδή σ' αυτό που κατευθύνει τη βούληση και δεν την υπηρετεί.

Η αρέσκεια στο ωραίο, η μόνη ελεύθερη μορφή αρέσκειας, είναι η ευνοϊκή διάθεση (Gunst) προς αυτό ως μια έκφραση της παιγνιακής

18. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A11, B11.

σχέσεως της γνώσεως προς εαυτήν και της ελευθερίας της τόσο από το υποκειμενικά πεπληρωμένο συναίσθημα όσο και από την αντικειμενική έννοια.¹⁹

Το κλειδί της κριτικής της καλαισθησίας βρίσκεται στην πρωτοκαθεδρία της εκτιμήσεως του ωραίου απέναντι στην εποπτεία του ωραίου. Η εκτίμηση του ωραίου έχει ως καθοριστικό της αίτιο ένα συναίσθημα. Το αίτιο που καθορίζει (Bestimmungsgrund) το σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως είναι το συναίσθημα (Empfindung) της ευαρέσκειας. Το συναίσθημα όμως της ευαρέσκειας δεν είναι η απόβλεψη της κρίσεως αυτής. Αν το συναίσθημα της ευαρέσκειας αποτελούσε την απόβλεψη της καλαισθητικής κρίσεως, τότε ολόκληρη η καντιανή κριτική της καλαισθησίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί συναισθητική (Gefühlsästhetik). Η καλαισθητική κρίση δεν είναι όμως αποβλεπτική, διότι παράγεται από τη διαστοχαστική κριτική δύναμη, η οποία επιστρέφει στη συγγένεια ή στην προεννοιακή αναλογία της νοήσεως προς την εποπτεία. Η αναλογία αυτή είναι η απόλυτη βάση της καλαισθητικής κρίσεως. Η καλαισθητική κρίση εκτιμά το ωραίο όχι ως το αποβλεπτικό σύστοιχο της κρίσεως (το εστί του ωραίου), αλλά ως το άρρητο ανάλογο, ως το σύμβολο του λόγου. Ως σύμβολο, το ωραίο σηματοδοτεί την καθολική αντίδοση της ομοιότητας μεταξύ της έννοιας και της εποπτείας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ο ορισμός της καλαισθητικής κρίσεως κατά το ποιόν. Το ωραίο είναι το αντικείμενο μιας ανιδιοτελούς αρέσκειας.²⁰ Ακολουθώντας το βασικό χαρακτηριστικό της ποιότητας της κρίσεως, ήτοι την υπαγωγή του υποκειμένου στο κατηγορημα, πρέπει τώρα να πούμε ότι η καλαισθητική κρίση δεν έχει ποιότη-

19. Κριτ. τ. χρ. δυνάμεως, A15, B15. Βλ. επίσης I. Kant, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 1984, σ. 43 κ.ε.

20. Κριτ. τ. χρ. δυνάμεως, A16, B16. Για την έννοια της ανιδιοτέλειας της καλαισθητικής κρίσεως βλ. B. Dörflinger, *Die Realität des Schönen in Kants Theorie rein ästhetischer Urteilskraft. Zur Gegenstandsbedeutung subjektiver und formaler Ästhetik*, Βόννη 1988, σ. 97 κ.ε. Για την έννοια της αισθήσεως (Geschmack) βλ. Ch. Fricke, *Kants Theorie des reinen Geschmacksurteils*, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1990, σ. 47 κ.ε. Βλ. επίσης M. Beardsley, *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, Harcourt Νέα Υόρκη, 1958)· D.W. Crawford, *Kant's Aesthetic Theory*, University of Wisconsin Press, Μάντισον, Ουισκόνσιν, 1974 P.F. Strawson, *The Bounds of Sense. An Essay on Kant's «Critique of Pure Reason»* Λονδίνο, 1966.

τα, αφού το κατηγορημά της –η ωραιότητα– δεν συνιστά έννοια. Η καλαισθητική κρίση είναι η ολοκληρωτική απώλεια της κρισιολογικής αποβλέψεως στο ποιόν.

γ. Η καλαισθητική κρίση κατά το ποσόν (η ενική καθολικότητα του ωραίου)

Κατά το ποσόν η κρίση προσδιορίζεται αναφορικά προς το πλάτος του υποκειμένου της. Το κατηγορημα αναδεικνύει την έννοια ως τη γνωστική αιτία του πράγματος. Διαμέσου του υποκειμένου προσδιορίζεται το ίδιο το πράγμα, που υπόκειται στην έννοια. Το υποκείμενο της κρίσεως δεν παύει ωστόσο να είναι μια έννοια. Η κρισιολογική μορφή διατηρεί γι' αυτό τη συνείδηση ότι η έννοια δεν συμπίπτει με το πραγματικό περιεχόμενο των παραστάσεών της και ότι η κρίση πρέπει να αναφέρει αφ' εαυτής την ενότητα της έννοιας στα αντικείμενα που ενέχονται σ' αυτήν. Αυτό γίνεται με την απαρίθμηση των αντικειμένων που εμπίπτουν στο πλάτος της.

Εν σχέσει προς το πλάτος του υποκειμένου της κρίσεως, κάθε κρίση είναι είτε ενική είτε μερική είτε καθολική. Η καλαισθητική κρίση είναι, κατά τον Kant, πάντοτε ενική. Εδώ όμως έγκειται η λογική δυσχέρεια αυτής της κρίσεως. Η καλαισθητική κρίση, ενώ είναι πάντοτε ενική, εγείρει εν τούτοις αξίωση καθολικής εγκυρότητας.²¹ Δεν κατηγορεί: «όλα τα χ είναι ωραία», αλλά: «το ατομικά μοναδικό χ είναι ωραίο», κι αποφαίνεται ωστόσο για την ωραιότητα αυτού του χ με καθολική εγκυρότητα. Αυτή η ενικότητα της καλαισθητικής κρίσεως δεν μπορεί συγχρόνως να ερμηνευθεί ως τεκμήριο του ότι η κρίση αυτή είναι αναλυτική. Η καλαισθητική κρίση δεν είναι αναλυτική, διότι η αξίωση αληθείας, που εγείρει, δεν συνδέεται με μια λογική αναγωγή του πράγματος χ στην έννοιά του. Η κρίση δηλαδή αυτή δεν είναι απλώς εξηγητική της έννοιας του πράγματος χ, αλλά αναφέρεται στο πράγμα ως την άλλη εαυτότητα, η οποία σαφώς διευρύνει την

21. Αυτή είναι η αισθητική ποσότητα της καθολικότητας (ästhetische Quantität der Allgemeinheit), *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A25, B25. Πρβλ. σχ. J. Fisher, «Universalizability and Judgments of Taste», *American Philosophical Quarterly* 11, 1974.

έννοια. Επειδή όμως η έννοια απουσιάζει από την καλαισθητική κρίση, γι' αυτό η διάξευξη αναλυτικό-συνθετικό δεν είναι αντιπροσωπευτική για την καλαισθητική κρίση.

Το βασικό ποσοτικό γνώρισμα της καλαισθητικής κρίσεως είναι η αισθητική της –όχι η λογική της– καθολικότητα, εφόσον απ' αυτήν, ως αφετηρία, μπορεί κανείς να κάνει την υπόθεση της αποδοχής και της γενικής συγκαταθέσεως στην κρίση – και να νοηθεί, μ' αυτό τον τρόπο, «μια αξίωση καθολικής εγκυρότητας». Διότι, άλλως, θα ήταν αστείο να ισχυριστώ ότι, όταν εκτιμώ κάτι ως ωραίο, βεβαιώνω απλώς ότι αυτό μου παρέχει ευχαρίστηση, διεκδικώντας την εγκυρότητα της κρίσεώς μου βασισμένος μόνο στη δική μου τελείως υποκειμενική απόλαυση.

Το ερώτημα πώς μπορώ να αξιώνω (ansinnen)²² τη συγκατάθεση των άλλων στην κρίση μου, τίθεται ακριβέστερα ως εξής: πώς είναι δυνατή μια έννοια καθολικότητας δίχως καθολική παράσταση; Ο Kant απαντά στο ερώτημα αυτό παραπέμποντας σε μια «ικανότητα κοινοποιήσεως» (allgemeine Mitteilungsfähigkeit)²³ της υποκειμενικής καταστάσεως του ενός πνεύματος –της ευαρέσκειας και της αισθητικής ελευθερίας που αυτή ενέχει– στην ελευθερία του άλλου πνεύματος – ικανότητα την οποία θεωρεί, σημειωτέον, το κλειδί της κριτικής της αισθήσεως εν γένει. Το καθολικώς έγκυρο της καλαισθητικής κρίσεως είναι η ψιλή υποκειμενικότητα, μέσα από την οποία εκφράζεται η ασύνειδη ενέργεια, στην οποία στηρίζεται η καλαισθητική κρίση.

22. Η αξίωση της καλαισθητικής κρίσεως δεν συνιστά λογικό αίτημα (Postulat), δεν αιτεί δηλαδή μια καθολικότητα που επιβάλλει σε όλους την υποχρέωση να την ασπασθούν. Η αξίωση της καλαισθητικής κρίσεως δεν επιστρατεύει μια έννοια της ωραιότητας, που είναι γενικά παραδεκτή, αλλά αξιώνει τη συμφωνία των άλλων ως περίπτωση ενός αγνώστου κανόνα! Δυνάμει αυτού του αγνώστου κανόνα η καλαισθητική κρίση δεν προσδοκεί να κυρωθεί από έννοιες, αλλά μόνο από την πρακτική διαδικασία της συγκαταθέσεως των άλλων. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A26, B26. Η αξίωση της καλαισθητικής κρίσεως να τη συμμερίζονται όλοι γενικώς μας παραπέμπει σε μια επικοινωνιακή κατάσταση η οποία δεν νομιμοποιείται από την εννοιακή καθολικότητα, αλλά από την αισθητική συμπεριφορά της εύνουιας (Gunst) και της μιμήσεως (καθολικοποιήσεως) μιας εντελώς υποκειμενικής, αισθητικής καθολικότητας. Είναι εξαιρετικά επείγον να διαπιστώσουμε ποιά είναι η σχέση αυτής της ατομικής καθολικότητας, αυτής της καθολικοποιήσεως και της μεταδόσεως της ψιλής υποκειμενικής στάσεως, προς την αριστοτελική έννοια της καθάρσεως!

23. Βλ. *σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A27, B27.

Σύμφωνα μ' αυτά, η κατάσταση του πνεύματος κοινοποιείται μέσα σε μια επικοινωνιακή δοσοληψία και γίνεται ούτως ειπείν δημόσιο κτήμα μέσα από μια κοινή γλώσσα, η οποία παραμένει απολύτως υποκειμενική. Η γλώσσα αυτή, αν και δεν μπορεί να καθιερώσει την καθολική σημασία της αισθητικής καταστάσεως, εξακολουθεί ωστόσο να τη δέχεται ως μια κατευθυντήρια υπόθεση, που καθιστά δυνατό να νοηθεί η καθολικότητα της ελευθερίας, ήτοι της ψιλής υποκειμενικότητας της γνώσεως. Η ευαρέσκεια, ως μια κατάσταση του πνεύματος, που υπόκειται ως βάση στην καλαισθητική κρίση, κοινοποιείται μέσα από μια κοινή γλώσσα – τη γλώσσα της υποκειμενικότητας, τη μίμηση της υποκειμενικής ολότητας²⁴ του ανθρώπου! Αυτή η ικανότητα κοινοποιήσεως της ψιλής υποκειμενικότητας, της ασύνειδης αυτοσυνειδησίας, μέσα στην κρίση συνιστά κατά τον Kant την υποκειμενική συνθήκη εκφοράς κάθε κρίσεως (subjektive Bedingung). Το συναίσθημα της ευαρέσκειας είναι εξαρτημένο από την απόλυτη υποκειμενικότητα της κρισιολογικής μορφής. Όποιος δέχεται a priori συναισθήματα, που επιβάλλουν την επιδοκιμασία ή την αποδοκιμασία τους με καθολικότητα, δέχεται ως βάση αυτού του κύρους τους μια απόλυτη, άρα καθολική, υποκειμενικότητα.

Ποιος είναι ο λόγος του σχηματισμού της καλαισθητικής κρίσεως; Το γεγονός, ότι αυτό που αξιολογείται ωραίο αρέσει. Η ευαρέσκεια ωστόσο δεν ενεργεί στο σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως ως δρώσα αιτία, που κάνει ούτως ειπείν χρήση της κρισιολογικής μορφής για να εκφραστεί. Μια τέτοια αιτιώδης δράση συμπίπτει μόνο με τη συνειδητή ενέργεια της καλαισθητικής κρίσεως. Η καλαισθητική κρίση δεν έχει ως κίνητρό της την ευαρέσκεια. Η αισθητική αξία της καλαισθητικής κρίσεως έγκειται ακριβώς στη σύγκρουση αυτής της συνειδητότητας, που αξιώνει εγκυρότητα και δοκιμάζει να καθολικεύσει την κρίση, με την ασύνειδη υποκειμενικότητά της. Η υποκειμε-

24. Η Συμφωνία (die allgemeine Stimme) δεν είναι κατά τον Kant παρά μια ιδέα. Βλ. *σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A26, B26. Η συμπεριφορική διάσταση που κρύπτεται πίσω από αυτή την καθολικοποίηση συγκροτείται από τη θεμελιακή παραδοχή ότι η ιδέα της αισθητικής καθολικότητας δεν είναι μια έννοια γενικά παραδεκτή, αλλά μια αξίωση απόλυτης αλήθειας που πηγάζει από μια απολύτως υποκειμενική, αισθητική στάση. Για τη σχέση ανάμεσα στο αισθητικό και το πραγματικά υποκειμενικό βλ. P. Rohs, *Transzendente Ästhetik*, Μάϊζενχάϊμ am Γκλαν 1973, σ. 181 κ.ε.

νικότητα της καλαισθητικής κρίσεως ενεργοποιείται μέσα στην κρίση μόνο κατά το μέτρο που την καθορίζει η απόλυτη μορφή της, κι όχι κάποιο κίνητρο θύραθεν. Στο σχηματισμό της δεδομένης παραστάσεως, η διάνοια ως η ικανότητα προσλήψεως (Auffassung) και η φαντασία ως η ικανότητα αναπαραστάσεως (Darstellung) δρουν αμοιβαία. Η παιδιά των γνωστικών ικανοτήτων, ως ελεύθερη αισθητική κατάσταση, είναι αυτό το οποίο δημοσιοποιεί η καλαισθητική κρίση.²⁵ Αυτή η αμοιβαιότητα ή η αρμονία στην επίδραση των γνωστικών δυνάμεων κατά την πρόσληψη μιας δεδομένης μορφής ανακύπτει όταν το δεδομένο πολλαπλό τρέπει (in Tätigkeit bringen) διαμέσου των αισθήσεων τη φαντασία σε μια σύνθεση του πολλαπλού, κι όταν η τελευταία τρέπει με τη σειρά της τη διάνοια στην εννοιολογική σύλληψη του πολλαπλού. Η σχέση τους αυτή ιδρύει, ως ψιλή μορφή ενοποιήσεως του πράγματος και ως συνεργασία των γνωστικών δυνάμεων, το συναίσθημα της ευαρέσκειας. Το συναίσθημα της ευαρέσκειας ενέχει διαζευκτική εκδοχή. Αντικειμενικά προσδιορίζεται ως η αρμονία στην αμοιβαία επίδραση των γνωστικών δυνάμεων. Υποκειμενικά προσδιορίζεται ως μια θυμική διάθεση που εκφράζει την παραπάνω αρμονία ως μια ηδονή (Lust).

Κατά το ποσόν, η καλαισθητική κρίση ορίζεται λοιπόν ως εξής: «Ωραίο είναι ό,τι, δίχως έννοια, αρέσει γενικώς».²⁶ Η παράγραφος 9 της κριτικής της κριτικής δυνάμεως θέτει ως βάση της καλαισθητικής κρίσεως την υποκειμενικότητα της κρισιολογικής μορφής και την ικανότητα κοινοποιήσεως της καταστάσεως του πνεύματος («θυμικού») στη δεδομένη παράσταση του ωραίου αντικειμένου – μια ικανότητα, η οποία, ως υποκειμενική συνθήκη της καλαισθητικής κρίσεως, προηγείται της κρίσεως αυτής. Η κατάσταση του πνεύματος, για την οποία πρόκειται εδώ, δεν είναι μόνο μια ηδονή – είναι στην πραγματικότητα η αισθητική ελευθερία της γνώσεως. Η ελευθερία αυτή ενέχει τη δυνατότητα της καθολικοποιήσεώς της, διότι δεν είναι άλλη από τη συμπάθεια της άλλως κατακερματισμένης²⁷ (συνειδητής)

25. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A28, B28. Πρβλ. σχ. την άστοχη παρατήρηση του Kulenkampff ότι η αισθητική καθολικότητα της καλαισθητικής κρίσεως ανάγεται στην επαληθευσσιμότητά της. J. Kulenkampff, *Kants Logik des ästhetischen Urteils*, Φραγκφούρτη 1978, σ. 81 κ.ε.

26. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A32, B32.

27. «Η γνώση μας απορρέει από δύο βασικές πηγές του πνεύματος. Η πρώτη από αυτές είναι η

σε μεμονωμένες ικανότητες γνώσεως προς την (ασύνειδη) ολότητα του εαυτού της, διότι δηλαδή είναι η ελευθερία του εαυτού της ίδιας της γνώσεως (η απόλυτη υποκειμενικότητά της). Από τον προσδιορισμό ότι η παράσταση του ωραίου δεν υπόκειται σε έννοια, έπεται και το αδύνατον της ίδιας της κοινοποιήσεως της παραστάσεως αυτής βάσει αντικειμενικών κρίσεων. Η ίδια η κοινοποίηση της καταστάσεως του πνεύματος μένει, ελλείπει αντικειμενικών εννοιών εκφοράς της, υποκειμενική. Αυτή η υποκειμενικότητα, που ως άρρητη, ψιλή υποκειμενικότητα νοηματοδοτεί την καλαισθητική κρίση, παράγοντας στην αποβλεπτικότητά της μη συνειδητότητας, είναι η υπερβατολογική αιτία (Bestimmungsgrund) της καθολικής κοινοποιήσεως της παραστάσεως του ωραίου. Για να καταστήσουμε σαφέστερη αυτή την υπερβατολογική αιτία της καλαισθητικής κρίσεως, είναι ανάγκη να έλθουμε τώρα στην έννοια του σκοπού.

δ. Η καλαισθητική κρίση κατά την αναφορά (η σκοπιμότητα της αναλογίας)

«Όλες οι σχέσεις του νοείν στις κρίσεις είναι οι ακόλουθες: α) σχέσεις του κατηγορουμένου προς το υποκείμενο, β) του λόγου προς την ακολουθία, γ) της διηρημένης γνώσεως και όλων μαζί των μελών της διαιρέσεως μεταξύ τους. Στο πρώτο είδος των κρίσεων υπάρχουν μόνο δύο έννοιες, στο δεύτερο δύο κρίσεις, στο τρίτο περισσότερες κρίσεις θεωρούμενες στη σχέση της μιας προς την άλλη».²⁸ Από την

ικανότητα να προσλαμβάνουμε τις παραστάσεις (δεκτικότητα των εντυπώσεων), η δεύτερη είναι η ικανότητα (που μας επιτρέπει) να αποκτούμε γνώση ενός αντικειμένου μέσω των παραστάσεων αυτών (αυτενέργεια των εννοιών). Με τη βοήθεια της πρώτης μάς δίνεται ένα αντικείμενο, με τη βοήθεια της δεύτερης νοείται αυτό (το αντικείμενο) σε σχέση προς εκείνη την παράσταση (ως προσδιορισμός του θυμικού). Άρα εποπτεία και έννοιες απαρτίζουν τα στοιχεία της όλης μας γνώσεως έτσι ώστε ούτε έννοιες χωρίς αντίστοιχη κατά κάποιον τρόπο προς αυτές εποπτεία, ούτε εποπτεία χωρίς έννοιες μπορούν να προσπορίσουν γνώση», *Κριτ. τ. κ. λόγου*, Β 74.

28. *Κριτ. τ. κ. λόγου*, Β 98. Στο συνδετικό λανθάνει η αντικειμενική ενότητα της συγκαταλήψεως, ως η συνείδηση της συνθετικής-νοητικής (intellektuell) ενότητας της γνώσεως. Η συνείδηση αυτή είναι ενότητα συνθετική (ενότητα πολλών) μαζί και αναλυτική (ενότητα εαυτού) – βλ. σχ.

άποψη της αναφοράς η κρίση διατυπώνει την αναγκαία διαπλοκή ανάμεσα στο υποκείμενο και στο κατηγορημα. Η σύνδεση αυτή του υποκειμένου και του κατηγορήματος στηρίζεται σε μια αρχή η οποία δεν εκτίθεται ούτε στο υποκείμενο ούτε στο κατηγορημα της κρίσεως, αλλά στο σημείο όπου συναιρείται η διαφορά τους. Το σημείο αυτό είναι το συνδεδετικό – το «είναι». Αυτό το «σκοτεινό» σημείο της κρίσεως είναι ο σύνδεσμος που διαλλάττει ούτως ειπείν τη διαφορά των παραστάσεων του υποκειμένου και του κατηγορήματος και τη συνενώνει σε μια ολότητα. Στο συνδεδετικό εμφανίζεται, έτσι, πρώτον, η αμοιβαία αναφορά (Relation) των παραστάσεων της κρίσεως, και δεύτερον, το ίδιο το σύνολο της κρίσεως. Το συνδεδετικό συνδέει χωριστές παραστάσεις σε μια γνωστική ολότητα, η οποία επιδέχεται την εξής διαζευκτική εκδοχή: είτε η παράσταση του όλου προϋπάρχει στη χωριστή παράσταση του υποκειμένου, στην οποία, όντας χωριστή, αναφέρονται πολλά χωριστά κατηγορήματα επιμεριστικώς (διαζευκτική κρίση), είτε η κρίση είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή της μορφής της ολότητας της γνώσεως μέσα από την ίδια τη σύνδεση του υποκειμένου και του κατηγορήματος (κατηγορική-υποθετική κρίση). Στην πρώτη περίπτωση, η αναφορά του κατηγορήματος προς το υποκείμενο είναι αναφορά αντιδιαζευγμένων και παραπληρωματικών μερών προς το διαζευκτικό τους σύνδεσμο, προς τη διαιρετική τους αρχή ή προς τη μορφή της ολότητάς τους, η οποία εμφανίζεται στο υποκείμενο.²⁹ Στη δεύτερη περίπτωση, η αναφορά του κατηγορήματος προς το υποκείμενο είναι αναφορά παραγωγικού αλληλοδιορισμού των μερών μέσα

§ 16 (Κριτ. τ. κ. λόγου) της παραγωγής των καθαρών εννοιών της νοήσεως – και δεν προέρχεται από την ίδια τη σύνθεση των παραστάσεων, αλλά συνοδεύει (begleiten) την παράσταση του πολλαπλού και καθιστά δυνατή την έννοια της συνδέσεως γενικά. Η ενότητα της συνειδήσεως, που προηγείται όλων των εννοιών της συνειδήσεως, ενέχεται στο συνδεδετικό της κρίσεως.

29. Από αυτή την κρισιολογική λειτουργία συνάγεται η κατηγορία της κοινωνίας (Gemeinschaft), ως της αλληλεπιδράσεως ανάμεσα στο ποιούν και το πάσχον. Βλ. σχ. Κριτ. τ. κ. λόγου, Β 106. Η διαζευκτική κρίση είναι η κρίση εκείνη, η οποία θέτει την ενότητα της γνώσεως όχι ως το συναγόμενο από την αναγκαία σχέση των κρισιολογικών λειτουργιών (υποκείμενο-κατηγορημα), αλλά ως τον σύνολο λόγο, που προηγείται και ιδρύει τη σχέση των μερών της κρίσεως. Η έννοια της ολότητας και της κοινωνίας της γνώσεως προσανατολίζονται προς το σύνδεσμο της διαζεύξεως, το διακριτικό χαρακτηριστικό του οποίου είναι να μην εκφέρεται διαμιάς, αλλά να συνακούγεται ως η εκδοχή του παντός μέσα από τις συγκεκριμένες περιπτώσεις της λογικής διαζεύξεως του ενός προσδιορισμού από τον άλλο.

στην ολότητα της συνδέσεώς τους. Ο αλληλοδιορισμός των μερών περιέχει μια ενδιάθετη (innere Relation)³⁰ και μια εξωτερική (äußere Relation)³¹ αναφορά. Στην πρώτη, το αντικείμενο για το οποίο σχηματίζεται η κρίση λειτουργεί ως μια υπόσταση η οποία είτε διατηρείται στο κατηγορημα, που της είναι οικείο (αυθυπαρξία), είτε αίρεται σ' αυτό (ενύπαρξη). Από αυτή τη θεώρηση προκύπτει η κατηγορική κρίση. Στην εξωτερική αναφορά, το αντικείμενο για το οποίο σχηματίζεται η κρίση παραπέμπει έξω από τον εαυτό του και τίθεται εν σχέσει προς άλλο αντικείμενο, από το οποίο εξίσου αποκλείεται (αιτιότητα - εξάρτηση). Από αυτό τον αμοιβαίο αποκλεισμό προκύπτει η υποθετική κρίση, η οποία δηλώνει την εξωτερική αναφορά ενός αντικειμένου προς ένα άλλο (όταν λάμπει ο ήλιος, θερμαίνεται το λιθάρι) και συγχρόνως την υπόταξη μιας ολόκληρης κρίσεως σε μια άλλη. Η κατηγορία της αιτιότητας είναι συνάρτηση της υποθετικής κρίσεως.

Υπό το πρίσμα της αναφοράς της καλαισθητικής κρίσεως, ο Kant εξετάζει την αιτία του σχηματισμού της. Η αναφορά πραγματεύεται δηλαδή την καλαισθητική κρίση μέσα στην προοπτική της σχέσεως λόγου (Bestimmungsgrund) - ακολουθίας (Folge). Ωστόσο η κριτική δύναμη αδυνατεί να διατυπώσει στην καλαισθητική κρίση μια αναγκαία σύνδεση αιτίας και αποτελέσματος. Για να ακολουθεί η καλαισθητική κρίση σε μια αιτία και να είναι λογικά εξαρτημένη απ' αυτήν, πρέπει η αιτία αυτή να συνιστά μια χωριστή έννοια και να συνδέεται με την καλαισθητική κρίση ως ο λόγος προς μια ακολουθία. Μια τέτοια αιτιότητα είναι όμως εντελώς αδύνατη, διότι η κριτική δύναμη δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει εννοιακώς - αποβλεπτικώς τη χωριστή αιτία της καλαισθητικής κρίσεως σε αντιδιαστολή προς την ίδια την καλαισθητική κρίση. Η αιτιότητα, στην οποία παραπέμπει η αναφορά της καλαισθητικής κρίσεως δεν είναι αντικειμενική, αλλά, πιο πολύ, εσωτερική αιτιότητα (innere Kausalität)³² - κίνητρο. Ερευνώντας αυτή την εσωτερική αιτιότητα, οδηγούμαστε κατ' αρχήν στην έννοια του σκοπού. Ο προσδιορισμός του σκοπού ως τελικού αιτίου

30. Αυτή η εσωτερική σχέση είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της κατηγορίας της ουσίας (substantia) και του συμβεβηκότος (accidens).

31. Η εξωτερική σχέση είναι η κοισιολογική λειτουργία, στην οποία αντιστοιχούν οι κατηγορίες της αιτιότητας (Kausalität) και της εξαρτήσεως (Dependenz).

32. *Κριτ. τ. χρ. δυνάμεως*, A37, B38.

της καλαισθητικής κρίσεως υποδηλώνει εξόχως τον εσωτερικό χαρακτήρα της αιτιότητάς του αναφορικά προς την κρίση αυτή.

Η έννοια του σκοπού κατάγεται από τη συνείδηση της εκούσιας πράξεως και φανερώνει, όπως και οι έννοιες «τέλος», «όφελος», «σχέδιο» κ.λπ., τον προθετικό χαρακτήρα της πράξεως. Όταν πράττουμε, σκεφτόμαστε πρώτα μια κατάσταση του εαυτού μας ή των πραγμάτων, προς την οποία προσβλέπει η βούλησή μας. Ο σκοπός είναι, γι' αυτό, πάντοτε ο τεθειμένος σκοπός. Η έννοια του σκοπού ενέχει τη βασική παραδοχή της βουλήσεως, η οποία, ως ο πρωταίτιος, θέτει το σκοπό στην πρόθεσή της. Κάθε πρόθεση θέλει να εκπληρωθεί. Σε σχέση προς την εκπλήρωσή της, η έννοια του σκοπού μάς οδηγεί στην έννοια του μέσου.

Η πράξη περιέχει το σκοπό ως εσωτερικό κίνητρό της. Ως κίνητρο ή ως εσωτερικό αίτιο, ο σκοπός θέτει σε κίνηση την πράξη και οργανώνεται εντός της ως το μέτρο, που καθιστά δυνατή την εκτίμηση των μέσων που τον πραγματοποιούν, ως λιγότερο ή περισσότερο πρόσφορα. Ο σκοπός είναι εξαρτημένος από τα μέσα, που τον πραγματοποιούν, αλλά συγχρόνως είναι και ο καθοριστικός λόγος των μέσων πραγματοποιήσεώς του. Εδώ εντοπίζουμε εύκολα τον κίνδυνο να επιθυμούμε όχι μόνο το σκοπό καθ' εαυτόν, αλλά και τα μέσα! Ωστόσο, καθώς γνωρίζουμε πως, όταν κάνουμε κάτι χάριν άλλου (ού ένεκα),³³ δεν επιθυμούμε αυτό που κάνουμε, αλλά αυτό χάριν του οποίου το κάνουμε, φέρουμε ευθύνη και για τα μέσα που επιλέγουμε για να το πραγματοποιήσουμε.

Το αποτέλεσμα, ως το επιδιωκόμενο της πράξεως, είναι ο σκοπός, ο οποίος προηγείται των μέσων του ως ο καθοριστικός τους λόγος. Άλλη λοιπόν η δραστική αιτιότητα των μέσων και άλλη η εσωτερική αιτιότητα του σκοπού. Η πρώτη αναδεικνύει την αιτιότητα σε ενέργεια πραγματοποιήσεως του σκοπού. Η δεύτερη αναφέρεται στο ου ένεκα, στο τελικό αίτιο αυτής της ενέργειας. Το τελικό αίτιο είναι το επιθυμητό τέρμα της δραστικής αιτιότητας – είναι το τέλος, που προλαμβάνεται και οδηγεί τη δραστική αιτιότητα στην εξ αρχής τετελεσμένη ιδανικότητα της αποβλέψεώς της.

Η σκοπιμότητα θεωρήθηκε στη φιλοσοφία ως ένα είδος αιτιότητας.³⁴ Η έννοια του τελικού αίτιου (*causa finalis*) θέτει εξ ορισμού το

33. Βλ. σχ. Πλάτων, *Γοργίας*, 467c.

34. Τα τέσσερα αίτια κατά τον Αριστοτέλη είναι τα εξής: 1) Το συστατικό, από το οποίο γίνεται

σκοπό ως το εσωτερικό αίτιο της πράξεως, ως το εφετόν ή ως το επιθυμούμενο από την πράξη. Ως το εφετόν (Zielursache) και ως το ούνεκα, ο σκοπός συνιστά μια από τις τέσσερις σημασίες του αιτίου. Τα μέσα ωστόσο, που πραγματοποιούν το σκοπό, λειτουργούν ως ένα άλλο είδος αιτιότητας, ως η δραστική αιτιότητα (causa efficiens = Wirkursache), που προαναφέραμε. Επομένως, αιτιότητα καταλογίζουμε στον σκοπό, καθόσον τον θεωρούμε ως την εσωτερική αιτία, που συνυφάνεται με την παράσταση του επιθυμωμένου, η οποία οδηγεί τη βούληση στην πραγματοποίησή του. Χωρίς να θέλουμε να υπεισέλθουμε εδώ σε ειδικότερα προβλήματα της τελεολογίας της πράξεως, επισημαίνουμε μόνον ότι η πράξη που πραγματοποιεί το σκοπό διαφέρει από την ελεύθερη βούληση που θέτει το σκοπό. Ο σκοπός, όντας εσωτερικό αίτιο, ενέχεται στην πράξη ως πρόθεση. Η προθετική πράξη έχει ωστόσο την επίτευξή της έξω από τον εαυτόν της, ήτοι στην πραγματοποίησή του σκοπού, που ακολουθεί. Ο σκοπός προηγείται. Η διαφορά ανάμεσα στην πρότερη θέση του σκοπού και την ύστερη επίτευξή του οδηγεί πολλές φορές στο να καθορίζεται ο σκοπός από άλλον και από άλλον να πραγματοποιείται. Η πρακτική αιτιότητα, η χρησιμοποίηση δηλαδή των μέσων, δικαιώνεται μόνον από τον σκοπό, στον οποίο εκπληρώνεται. Αν αυτός απουσιάζει από την πράξη, τότε απουσιάζει και η αυθεντική εαυτότητα, η ελευθερία του πράττειν.³⁵

Παράδειγμα μιας εσωτερικής αιτιότητας (σκοπιμότητας) είναι λ.χ. οι έννοιες του ωφελίμου και του αγαθού. Το ωφέλιμο και το αγαθό συνιστούν αντικειμενικούς σκοπούς του πράττειν που τίθενται ως αίτια και ως ιθυντήριοι σκοποί έξω από τη δραστική αιτιό-

το άλλο. Ο χαλκός είναι λ.χ. το αίτιο του ανδριάντος (causa materialis) 2) Το είδος και το ιδανικό υπόδειγμα. Το αίτιο είναι ο ίδιος ο ορισμός και ο λόγος του πράγματος. Το αίτιο λ.χ. του διαπασών είναι ένας ιδανικός λόγος (αριθμός), ήτοι η σχέση του δύο προς ένα (causa formalis). 3) Αυτό από το οποίο προέρχεται η μεταβολή ή η ηρέμηση – αυτό δηλαδή το οποίο προηγήθηκε. Λ.χ. αυτός, που πήρε μια απόφαση, είναι αίτιος ή ο πατέρας είναι αίτιος του παιδιού (όθεν η κίνησις) (causa efficiens ή causa agens). 4) Το αίτιο είναι επίσης το τελικό αίτιο, το ου ένεκα, το αγαθόν (causa finalis). Βλ. σχ. Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά*, Δ, 1013 α, 24 κ. ε. Βλ. επίσης Αριστοτέλης, *Φυσικά*, Β 195α κ.ε.

35. Η σκοπιμότητα ιδρύει ελευθερία, αλλά και εξάρτηση! Κατά τον Αριστοτέλη, ελεύθερος είναι ο άνθρωπος που υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για έναν άλλο: «... άνθρωπος ελεύθερος ο εαυτού ένεκα και μη άλλου ών», *Μετά τα φυσικά*, 982 β 25.

τητα της πράξεως. Αυτή τη σκοπιμότητα την ονομάζω αποβλεπτική.

Διαλογιζόμενος ο Kant εάν ο σχηματισμός της καλαισθητικής κρίσεως μπορεί εν γένει να αιτιολογηθεί, διευκρινίζει ότι η αιτιολόγηση της καλαισθητικής κρίσεως είναι συλληπτή μόνο όταν υιοθετείται η έννοια του εσωτερικού αιτίου ως μέσου διαφυλάξεως της ελευθερίας στο σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως. Ο Kant δεν υποβάλλει εν προκειμένω το ερώτημα αν η κριτική δύναμη υποκινείται από ένα αίτιο –μια έννοια– που την οδηγεί να σχηματίσει την κρίση εκείνη, στην οποία εκφράζεται η απλή αρέσκεια ή απαρέσκεια (είναι ωραίο ή είναι άσχημο!), αλλά εντοπίζει πιο πολύ το πρόβλημα στο εξής σημείο: τι θέλει, τι επιθυμεί και σε τι αποβλέπει η κριτική δύναμη, όταν εκφράζει την αρέσκειά της διαμέσου μιας υποκειμενικής κρίσεως.

Καθίσταται λοιπόν φανερό, ότι με τη χρήση της λέξεως «αιτία» η αιτιότητα παραπέμπεται στην έννοια του σκοπού. Όταν ο Kant κάνει λόγο για την αιτία της καλαισθητικής κρίσεως, εννοεί τον σκοπό της. Ο σκοπός είναι η έννοια ενός αντικειμένου, η οποία υπενθυμίζει ούτως ειπείν στο αντικείμενο το δέον – αυτό δηλαδή το οποίο το αντικείμενο οφείλει να γίνει. Το δέον επιδρά στο αντικείμενο ως η αιτία του. Η σκοπιμότητα (*Forma finalis*) εκφράζει μίαν «αιτιότητα της έννοιας εν σχέσει προς το αντικείμενο της».³⁶

Ανασκοπώντας τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε τα εξής: στην προοπτική της σκοπιμότητας της καλαισθητικής κρίσεως τίθεται το ερώτημα σχετικά με την αιτία του σχηματισμού της κρίσεως αυτής. Η αιτία αυτή δεν είναι εξωτερική, αλλά εσωτερική – τελική αιτία, σκοπός. Ωστόσο ο σκοπός αυτός δεν είναι αποβλεπτικός, δεν αναφέρεται σε κάτι που βρίσκεται έξω από την καλαισθησία. Ολόκληρο ουσιαστικά το πρόβλημα τίθεται στο ερώτημα: τι επιδιώκει η κριτική δύναμη με το σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως; Η απάντηση είναι σαφής: η κριτική δύναμη επιδιώκει με το σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως (μου αρέσει, είναι ωραίο ή δεν μου αρέσει, είναι άσχημο) τη διατήρηση της αυτοσυνειδησίας, ως της αναλογίας που ζωογονεί-

36. «Die Kausalität eines Begriffs in Ansehung seines Objekts ist die Zweckmäßigkeit», *Krit. τ. κρ. δυνάμεως*, 32. «Όπου επομένως θέτουμε το αντικείμενο το ίδιο – όχι απλώς τη γνώση του, αλλά το αντικείμενο ως το αποτέλεσμα, που ιδρύεται από την έννοιά του, εκεί νοούμε την έννοια του σκοπού» (32). Πρβλ. σχ. H. Cohen, *Ästhetik des reinen Gefühls*, Βερολίνο 1912.

ται στο παιχνίδι των γνωστικών δυνάμεων. Αυτή η διατήρηση της αυτοσυνειδησίας είναι η καθαρή ηδονή. Η καθαρή ηδονή συνιστά την όντως σκοπιμότητα της κριτικής δυνάμεως στο σχηματισμό της καλαισθητικής κρίσεως. Η σκοπιμότητα αυτή είναι μια σκοπιμότητα δίχως σκοπό. Κατά την αναφορά, το ωραίο ορίζεται από τον Kant ως «η μορφή της σκοπιμότητας του αντικειμένου, καθόσον αυτή γίνεται αντιληπτή στο αντικείμενο δίχως την παράσταση ενός σκοπού».³⁷

Οι προσδιορισμοί αυτοί μας οδηγούν στη βαθύτερη διαφοροποίηση της εσωτερικής αιτίας της καλαισθητικής κρίσεως. Η εσωτερική αιτία της καλαισθητικής κρίσεως δεν είναι ο αντικειμενικός σκοπός,³⁸ αλλά η διατήρηση της ελεύθερης παιδιάς των γνωστικών δυνάμεων. Η αιτία σχηματισμού της καλαισθητικής κρίσεως είναι η συνειδητή «αυταρέσκεια» – η ηδονή.³⁹ Η διατήρηση της συνειδήσεως ότι το γνωστι-

37. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A60, B61. «Το επιθυμητικό (*Begehungsvermögen*), το οποίο είναι καθορισμο μόνο από την έννοια, ήτοι από την παράσταση να πράττουμε σύμφωνα μ' ένα σκοπό, δεν διαφέρει από τη βούληση. Σκόπιμο όμως ονομάζεται ένα αντικείμενο ή μια θυμική διάθεση ή ακόμη και μια πράξη, μολονότι δεν προϋποθέτει αναγκαία την παράσταση ενός σκοπού, μόνο για τον εξής λόγο, ότι δηλαδή για να την εξηγήσουμε και να την αντιληφθούμε εννοιολογικά πρέπει να προϋποθέσουμε μια προθετική αιτιότητα (*Kausalität nach Zwecken*), ήτοι μια βούληση, η οποία, όπως υποθέτουμε, καθορίζει την πράξη σύμφωνα με την παράσταση ενός κανόνα. Η σκοπιμότητα μπορεί συνεπώς να υφίσταται δίχως σκοπό, εφόσον, αν και αδυνατούμε να την αναζητήσουμε σε μια βούληση, εντούτοις, για να την αντιληφθούμε, εξηγούμε τη δυνατότητά της από μια βούληση», *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A33, B33.

38. Η σκοπιμότητα της καλής όψεως είναι αυτοσκοπός ή, ακριβέστερα, παρουσιάζεται ως η αισθητική ελευθερία του σκοπού. Συνεπώς, δεν αποβλέπει στην ύπαρξη του κάλλους και δεν υπερβαίνει τον εαυτό της αναφερόμενη προς αυτό. Ότι το ίδιο ισχύει και για την όντως ελεύθερη βούληση, ως την ικανότητα των πρακτικών σκοπών, δεν είναι ανάγκη να το πούμε. Όσο ο σκοπός της βουλήσεως είναι αντικειμενικός και παριστάνεται ως το αντικείμενο της προθετικής αιτιότητας της βουλήσεως, όσο δηλαδή το αγαθό είναι το αντικείμενο, προς το οποίο κατευθύνεται η βούληση, και όχι ο εαυτός της, η βούληση δεν εμπερικλείει ελευθερία. Πρβλ. G. Tonelli, «La formazione del testo della *Kritik der Urteilskraft*», *Révue Internationale de Philosophie* 8, 1954· G. Tonelli, «Von den verschiedenen Bedeutungen des Wortes "Zweckmäßigkeit" in der *Kritik der Urteilskraft*», *Kant-Studien* 49, 1957/58. Πρβλ. επίσης T. Cohen / P. Gyer (επιμ.), *Essays in Kant's Aesthetics*, Σικάγο 1982.

39. Η κριτική του πρακτικού λόγου ορίζει την ηδονή (*Lust*) ως εξής: «Η ζωή είναι η ικανότητα μιας υπάρξεως να πράττει σύμφωνα με τους νόμους του επιθυμητικού. Το επιθυμητικό είναι η ικανότητα αυτής της υπάρξεως να γίνεται με τη διαμεσολάβηση των παραστάσεων της η αιτία της πραγματικότητας των αντικειμένων αυτών των παραστάσεων. Η ηδονή είναι η πα-

κό αντικείμενο συμφωνεί εν γένει με τους υποκειμενικούς όρους της ζωής, με τις ίδιες δηλαδή τις παραστάσεις του υποκειμενικού, εφόσον αυτές θεωρούνται ως αιτία των αντικειμένων που αναπαριστούν, ορίζει κατά τον Kant την έννοια της ηδονής. Η ηδονή είναι το ου ένεκα, το τελικό αίτιο, ο σκοπός του σχηματισμού της καλαισθητικής κρίσεως. Ηδονή σημαίνει την επιδίωξη της συνειδήσεως να διατηρήσει τις γνωστικές δυνάμεις σε μια ελεύθερη και γι' αυτό σκόπιμη συνεργασία. Αυτή η ηδονή εμφανίζεται δίχως σκοπό, αφού δεν είναι παρά η βύθιση του ου ένεκα στον εαυτό της συνειδήσεως (αυταρέσκεια). Η αιτιότητα αυτής της ηδονής είναι εσωτερική, διότι είναι η ίδια η ελεύθερη ενέργεια της αυτοσυνειδησίας, η οποία γνωρίζει την αδιάσπαστη συνοχή των παραστάσεών της, τον εαυτό της δηλαδή ως παιχνίδι. Το παιχνίδι είναι εν προκειμένω το εφετόν! Η διατήρηση της συνειδήσεως ότι ο εαυτός της συνειδήσεως είναι η παιγνιακή σχέση του υποκειμενικού και του αντικειμενικού γενικά ενέχει τελική αιτιότητα, επιδιώκει δηλαδή να διατηρήσει την αυτοσυνειδησία στην παιγνιακή συναναστροφή των γνωστικών δυνάμεων, που ζωογονεί τη γνώση, αλλά εξίσου και να μνημειώσει ως κρίση τη θυμική διάθεση, η οποία ανακύπτει από την παιδιά των γνωστικών δυνάμεων.

Η έννοια της ηδονής ως της υποκειμενικής σκοπιμότητας του ωραίου αναφέρεται συνεπώς στην αισθητική ελευθερία, στην ψιλή υποκειμενικότητα της γνώσεως, και δεν έχει εμπειρική πλήρωση – ει-

ράσταση της συμφωνίας του αντικειμένου ή της πράξεως προς τους υποκειμενικούς όρους της ζωής», ήτοι προς την ικανότητά της να γίνεται με τη διαμεσολάβηση των παραστάσεών της αιτία της πραγματικότητας των αντικειμένων, που αυτές οι παραστάσεις ενέχουν μέσα τους, *Κριτ. τ. πρ. λόγου*, A16 υποσ. Η βούληση είναι η ικανότητα του ανθρώπου να πραγματοποιεί τα αντικείμενα των παραστάσεων που σκέπτεται. Το υποκειμενικό θεμέλιο αυτής της αιτιότητας της βουλήσεως, το κίνητρο της βουλήσεως, είναι η επιθυμία της. Το αντικειμενικό θεμέλιο της αιτιότητας της βουλήσεως, το καθοριστικό αίτιο της βουλήσεως, είναι ο αντικειμενικός της σκοπός. Απεναντίας, η ηδονή είναι μια υποκειμενική κατάσταση της βουλήσεως, ένα αίσθημα, το οποίο προτρέπει τη βούληση να διεκπεραιώσει την πραγματοποίηση του αντικειμένου της παραστάσεώς της. Σύμφωνα με την *Κριτική της κριτικής δυνάμεως* η ηδονή είναι η συνείδηση της αιτιότητας μιας παραστάσεως, που προτρέπει το υποκείμενό της να διατηρήσει και να επιβεβαιώσει στη θυμική του διάθεση τον εαυτό του ως εκείνον, ο οποίος δημιουργεί αυτενεργώς το αντικείμενο της παραστάσεως. Η ηδονή ενέχει αιτιότητα, καθόσον επιδιώκει να διατηρήσει την παιγνιακή συναναστροφή των γνωστικών ικανοτήτων και την θυμική διάθεση στην οποία αυτή διαθλάται. Βλ. σχ. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A33, B33.

δικά δεν σημαίνει ότι το συναίσθημα της απολαύσεως είναι το κίνητρο του σχηματισμού της καλαισθητικής κρίσεως. Η ηδονή, η οποία συνιστά την ανατιολόγητη αιτία της καλαισθητικής κρίσεως, εκφράζει μόνο την αναλογία της αισθητικής ελευθερίας της γνώσεως. Αυτή είναι η σκοπιμότητα δίχως σκοπό. Στην καλαισθητική κρίση δεν αρμόζει ούτε ο υποκειμενικός ούτε ο αντικειμενικός σκοπός – στην καλαισθητική κρίση δεν τίθεται δηλαδή ως βάση μια αιτία της ευαρέσκειας στο ωραίο αντικείμενο. Η εσωτερική αιτία της καλαισθητικής κρίσεως είναι η αναλογία (*Verhältnishaftigkeit*) των παραστασιακών δυνάμεων (*Vorstellungskräfte*) και τίποτε άλλο!

«Η συνείδηση της ψιλής μορφολογικής σκοπιμότητας στην παιγνιακή συναναστροφή των γνωστικών δυνάμεων του υποκειμένου κατά την πρόσληψη μιας δεδομένης αντικειμενικής μορφής είναι η ίδια η ηδονή, αφού αυτή η συνείδηση συνιστά το καθοριστικό αίτιο (*Bestimmungsgrund*) της ενέργειας του υποκειμενικού (το υποκείμενο ενεργεί δηλαδή για να διατηρήσει την ηδονή!) εν σχέσει προς την αναζωοποίηση (*Belebung*) των γνωστικών του δυνάμεων». ⁴⁰ Η ίδια συνείδηση –η ηδονή– είναι δηλαδή το κίνητρο ή το παραγωγικό αίτιο της δραστηριότητας του υποκειμένου, που ζωογονεί τις άλλως κατακερματισμένες γνωστικές του δυνάμεις μέσα σε μια άγνωστη μέχρι τώρα κοινωνία τους. Ως παραγωγικό αίτιο και ως κίνητρο της παιγνιακής δραστηριότητας του υποκειμένου, η συνείδηση αυτή ομοιάζει με την εσωτερική αιτιότητα του σκοπού. Ο σκοπός αυτός δεν αναφέρεται ωστόσο σε μια προσδιορισμένη γνώση, αλλά μόνο στην ψιλή μορφή της υποκειμενικής σκοπιμότητας μιας παραστάσεως που ενέχεται στην καλαισθητική κρίση.

Η συνείδηση της ψιλής μορφολογικής σκοπιμότητας στην παιγνιακή συναναστροφή των γνωστικών δυνάμεων του υποκειμένου είναι η ηδονή, που προτρέπει, ως μια εσωτερική αιτία, το υποκείμενο να αναζωοποιήσει τις γνωστικές του δυνάμεις στην αναλογία. Η ωραιότητα είναι η όψη που αντανακλά αυτή την αναζωοποίηση και αποκατάσταση του ανθρώπινου πνεύματος. Η ωραιότητα δεν είναι παρά η αντανάκλαση της ελευθερίας της γνώσεως πάνω στην κρισιολογική διαφορά. Η σκοπιμότητα του ωραίου είναι, κατά τον Kant, η αναλογία της

40. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A37, B38.

υποκειμενικής γνώσεως. Δεν είναι ιδιότητα των πραγμάτων αντικειμενική, αλλά η συνείδηση της διαμεσότητας της γνώσεως, που συνενώνει την ελεύθερη όψη του αντικειμένου και την προς αυτήν σύμφωνη θυμική διάθεση του υποκειμένου. Η ηδονή είναι η συμπάθεια προς το αντικείμενο, αλλά και η χάρις της γνώσεως – η συμφωνία της γνώσεως προς τον εαυτόν της. Η ωραία όψη φαίνεται μόνο μέσα στην κίνηση της αναζωοποιήσεως της γνώσεως. Δεν φαίνεται διαφορετικά, διότι είναι το αντικείμενο της συμφωνίας της γνώσεως προς εαυτήν (αίσθηση της αυτοσυνειδησίας), διότι είναι η δήλωση της ίδιας της αναλογίας της γνώσεως. Η ωραιότητα είναι η χάρις, που διαμείβεται ανάμεσα σ' ένα πράγμα, που είναι ανάλογο της συνειδήσεως, και σε μια συνείδηση, που αναζωοποιείται στην αναλογία και εκφράζεται ως μια επιείκεια του ανθρώπου απέναντι στον εαυτόν του. Η σκοπιμότητα του ωραίου δεν είναι άλλη από αυτή τη συναγωγή φιλίας ανάμεσα στους εναντιούμενους όρους της γνωστικής συνειδήσεως.

Η ωραιότητα συνιστά σύμβολο της ελευθερίας της γνώσεως – εικόνα στην οποία εξεικονίζεται έμμεσα, κατά μια αναλογία, η ιδέα της ελευθερίας καθ' εαυτήν. Η σχέση του ανθρώπου προς την ωραία όψη δεν έχει ως ελατήριο την απόλαυσή του. Κάτι τέτοιο θα υποβίβαζε την ωραιότητα σ' ένα απλό ερέθισμα για το ανθρώπινο πνεύμα. Ο Kant εδώ είναι σαφής: δίχως την ιδέα της αυταρχίας της ωραιότητας, η οποία συνυφαίνεται έμμεσα προς την ιδέα της βουλευτικής ελευθερίας, η ιδέα του ανθρώπου (Humanitas) καθυποτάσσεται στις προθετικές ενέργειες της βουλήσεως. Ακαλαίσθητος είναι εκείνος ο προσδιορισμός του ανθρώπου κατά τον οποίο η ιδέα της ανθρωπότητας καθυποτάσσεται στη συνειδητότητα της βουλήσεως. Καλαίσθητος, εξ εναντίας, ο προσδιορισμός εκείνος κατά τον οποίο η αισθητικότητα και ο νους του ανθρώπου επιστρέφουν, ως αυτόνομες λειτουργίες του πνεύματος, στην ελευθερία του πνεύματος. Η ιδέα της σκοπιμότητας δίχως σκοπό, της αναλογίας της αισθητικότητας και του νου, πραγματοποιείται μόνο από την αισθητική ελευθερία του ανθρώπου.

«Το ωραίο είναι σύμβολο του αγαθού».⁴¹ Η ιδέα της αναίτιας συναρμογής της έννοιας και της εποπτείας σ' ένα ελεύθερο πνεύμα είναι η ιδέα της ελευθερίας του σκοπού, που δεν καθορίζεται από ελατήρια

41. Βλ. σχ. Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως, A255 κ.ε., B258 κ.ε.

(υποκειμενικώς) ή άλλους σκοπούς (αντικειμενικώς), αλλά από τον ίδιο του τον εαυτό. Η αισθητική ελευθερία εκθέτει το αναίτιο τόσο ως προς τους υποκειμενικούς προσδιορισμούς της κλίσεως, της τέρψεως, απολαύσεως κ.λπ., όσο και ως προς τους αντικειμενικούς προσδιορισμούς της χρήσεως, της καταλληλότητας προς κάτι άλλο. Η αισθητική ελευθερία παρουσιάζεται όμως εξίσου ως ελεύθερη από τον βουλητικό σκοπό, εφόσον αυτός κατευθύνεται προς άλλο. Μαζί του τέμνεται σ' ένα και μοναδικό σημείο – σημείο όπου ο σκοπός αναπαριστάνει την ελευθερία του εαυτού.

ε. Η καλαισθητική κρίση κατά τον τρόπο

(η αναγκαιότητα της καλαισθητικής κρίσεως ως παράδειγμα

ενός αναπόδεικτου κανόνα)

Ο τρόπος είναι η κατηγορία της οικειώσεως της κρισιολογικής διαφοράς προς τον εαυτόν της. Όπως και η αναφορά, ο τρόπος προσάπτει την εννοιολογική σύνθεση λόγου και οντότητας, που επιτελεί κάθε κρίση, στο συνδετικό. Στον τρόπο το ον συνυφαίνεται προς τις ενέργειες της υποκειμενικής πεποιθήσεως (υπολήψεως), τη γνώμη (Meinen), την πίστη (Glauben) και τη γνώση (Wissen). Οι μορφολογικοί όροι του τρόπου είναι οι εξής: Α. Η κατάφαση ή η απόφαση της κρίσεως από εκείνη την προσωρινή πεποίθηση (sub conditione suspensiva ad interim), που ανακύπτει με βάση έναν λόγο ο οποίος δεν επαρκεί ούτε υποκειμενικά (δυνατότητα και γνώμη ως πιθανή γνώση). Β. Η κατάφαση ή η απόφαση της κρίσεως από εκείνη την πεποίθηση, που ανακύπτει με βάση έναν λόγο, ο οποίος επαρκεί υποκειμενικά, αλλά όχι αντικειμενικά [πραγματική ύπαρξη (Dasein) – αλήθεια].⁴² Γ. Η κατάφαση ή η απόφαση της κρίσεως από εκείνη την πεποίθηση, που ανακύπτει με βάση έναν λόγο ο οποίος επαρκεί τόσο υποκειμενικά όσο και αντικει-

42. Το θεμελιώδες εδώ είναι πως η πραγματική ύπαρξη γίνεται συνάρτηση της πίστεως (Glauben), ως της αξιώσεως της αλήθειας (Fürwahrhalten) δυνάμει της ολότητας της υποκειμενικότητας. Αυτή η διαπλοκή της πραγματικότητας προς την πίστη θεμελιώνει την πρωτοκαθεδρία του πρακτικού στον Kant.

μενικά (αναγκαιότητα της κρίσεως ως μια αποδεικτική βεβαιότητά της). «Ο τρόπος αποτελεί μια ολότελα ξεχωριστή λειτουργία των κρίσεων, που το διακριτικό της γνώρισμα είναι τούτο, ότι δεν συμβάλλει σε τίποτε στο περιεχόμενο της κρίσεως (γιατί εκτός από το μέγεθος –ποσόν– το ποιόν και την αναφορά δεν υπάρχει τίποτε άλλο που να συνιστά το περιεχόμενο μιας κρίσεως), αλλά αφορά μόνο την αξία του συνδετικού σε σχέση προς το νοείν γενικά. Προβληματικές κρίσεις είναι εκείνες, όπου δεχόμαστε το καταφάσκειν ή το αποφάσκειν ως απλώς δυνατά (κατ' αρέσκεια). Βεβαιωτικές, επειδή (το καταφάσκειν ή το αποφάσκειν) θεωρείται ως πραγματικό (αληθές). Αποδεικτικές, αυτές στις οποίες θεωρείται το ένα ή το άλλο ως αναγκαίο».⁴³

Η καλαισθητική κρίση αξιώνει την αναγκαιότητα της επιστημικής κρίσεως, χωρίς η ίδια να συνιστά επιστημική κρίση! Η αναγκαιότητα ωστόσο της καλαισθητικής κρίσεως, η οποία «αποδεικνύεται» με βάση έναν λόγο που συνομολογείται από όλους, δεν είναι παρά μια υποδειγματική ή παραδειγματική αναγκαιότητα (*exemplarische Notwendigkeit*), μια αναγκαιότητα που παραδεικνύεται (τίθεται ως παράδειγμα) με βάση έναν γενικό κανόνα που είναι αδύνατον να καταδειχθεί.⁴⁴ Αναπόδεικτη αναγκαιότητα! Η αναγκαιότητα που αποδίδουμε στην καλαισθητική κρίση δεν ρυθμίζεται από κανόνες – είναι πιο πολύ αναγκαιότητα εξαρτημένη από την αναγκαία υποκειμενικότητα της κρίσεως. Η υποκειμενική αρχή βάσει της οποίας αξιώνω τη συγκατάθεση των άλλων σε μια καλαισθητική κρίση είναι η κοινωνία της αισθήσεώς μου προς την αίσθηση της άλλης υποκειμενικότητας – η ομογνωμοσύνη (*Gemeinsinn* = κοινή γνώμη, αίσθηση), η οποία, κατά τον Kant, διαφέρει ριζικά από τον κοινό νου (*gemeiner Verstand*). Ο κοινός νους δεν παύει να κρίνει βάσει καθορισμένων εννοιών. Η κοινή αίσθηση είναι αντιθέτως μια δοκιμαϊκή κοινωνία των υποκειμενικών αντιλήψεων, που μένει ουσιωδώς ανεξήγητη και, ως ανεξήγητη, αισθητική. Αποφασιστική σημασία έχει το γεγονός ότι η αισθητική ομογνωμοσύνη αποφεύγει, όπως θα έλεγε ο Nietzsche,⁴⁵ μέσα στη μεγαλοφυΐα της τη «μυωπική πεποίθηση», και γνωρίζει, γι' αυτό, την υποκειμενικότητα μέσα στην απόλυτη ασυμμετρία της.

43. *Κριτ. τ. κ. λόγου*, B 100.

44. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A62 κ.ε., B63 κ.ε.

45. Friedrich Nietzsche, *KGW IV 2*, σ. 373 κ.ε. De Greyter, Βερολίνο, Νέα Υόρκη.

Η κριτική σημασία αυτής της θεωρήσεως της αισθητικής αναγκαιότητας γίνεται φανερή, αν αναλογισθεί κανείς ότι η κοινή γνώμη τίθεται από τον Kant μόνο ως υποκειμενική υπόθεση για να εξηγηθεί η αξίωση αληθείας που εγείρει από μόνη της η καλαισθητική κρίση. Όποιος αξιολογεί την ωραιότητα του πράγματος, προϋποθέτει ότι η ευφροσύνη που συναισθάνεται εν όψει του ωραίου αντικειμένου είναι εν γένει ανακοινώσιμη, προϋποθέτει δηλαδή τη δυνατότητα της κοινοποιήσεως ενός υποκειμενικού συναισθήματος. Ωστόσο η κοινοποίηση ενός συναισθήματος προαπαιτεί, ως αναγκαίο της όρο, μια κοινή γνώμη⁴⁶ και μια κοινή γλώσσα της υποκειμενικής αισθήσεως και γνώμης, η οποία είναι σε θέση, μέσα σε μια συνεννοητική διαδικασία και μέσα από λεκτικά σχήματα, που δεν είναι ομοιογενή προς τα αισθήματα που εκφράζουν, να μεταφέρει το νόημα του απολύτως υποκειμενικού στην άλλη υποκειμενικότητα, η οποία βρίσκεται ακριβώς στην ίδια υπαρκτική κατάσταση και βιώνει, γι' αυτό, την ασυμμετρία των φραστικών μέσων προς αυτό που ενωτίζεται, ως ένα απολύτως συγγενές βίωμα. Η συνείδηση της λειτουργικής ασυμμετρίας της εκφράσεως της υποκειμενικότητας προς τα φραστικά της μέσα είναι η συνείδηση της αισθητικής ομογνωμοσύνης – είναι η συνείδηση, που γνωρίζει τη φραστική εξωτερίκευση της υποκειμενικότητας ως έργο τέχνης!⁴⁷

46. Βλ. σχ. *Κριτ. τ. κρ. δυνάμεως*, A66, B67.

47. Η άποψη αυτή του Kant βρήκε απήχηση στη γλωσσολογία του W. v. Humboldt. Ο Humboldt υποστηρίζει ότι η ατομικότητα της λεκτικής πράξεως είναι η ίδια η φύση της γλώσσας και ότι η λεγόμενη δημόσια γλώσσα δεν ερείδεται στην ταυτότητα του νοήματος και στη μετάδοσή της από υποκείμενο σε υποκείμενο. Ωστόσο ο Humboldt δεν αντιτάσσει την ατομική στη δημόσια συνείδηση της γλώσσας, αλλά καταργεί, πιο πολύ, τα σύνορα ανάμεσα στο ατομικό και το καθολικό της γλώσσας. Για να βρει την πραγματική γλώσσα, δηλαδή την τέχνη της καθολικοποίησης του υποκειμενικού, ο Humboldt στρέφεται στις εθνικές γλώσσες μέσα και έξω από την ινδοευρωπαϊκή οικογένεια. Η καινούργια ιδέα περί γλώσσας που αναπτύσσει είναι διαποτισμένη από τον προσδιορισμό της αισθητικής καθολικότητας, η οποία δεν εμποδίζει τη γλώσσα να είναι η απολύτως ατομική πράξη του λόγου (η μεριστική σημασία της γλώσσας) και εν ταυτώ η δημόσια γλώσσα (η αθροιστική σημασία της γλώσσας). Κατά τον Humboldt η γλώσσα συνιστά ιδανικό (Ideal), ήτοι μια απολύτως εξατομικευμένη παρουσία λογικής καθολικότητας (καθολικότητα in individuo). Η γλώσσα είναι το διακριτικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου γένους. Συγχρόνως όμως η γλώσσα είναι πάντοτε μια ιδιαίτερη (eigentümlich) γλώσσα. Βλ. σχ. Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, ό.π., σ. 368-757. Βλ. επίσης T. Borsche, *Sprachansichten. Der Begriff der menschlichen Rede in der Sprachphilosophie Wilhelm von Humboldts*, Στουτγάρδη 1981, 77 κ.ε.